

Mostarlı Ziyâî'nin Şeyh-i San'ân Mesnevisi'nde Didaktik UnsurlarYeliz YASAK PERAN¹**Öz**

Klasik şairler tarafından kimi zaman eserlerinin içinde yer alan bir hikâye şeklinde kimi zaman da şiirlerindeki bir mazmun ya da kavram olarak kullanılan Şeyh-i San'ân hikâyesi, ilk olarak Feridü'd-din Attâr'ın Mantıku't-tayr'ında yer almış, hikâye Türk edebiyatında telif özellikler taşıyan müstakil bir mesnevi olarak Mostarlı Hasan Ziyâî tarafından yazılmıştır. Kaynaklarda hakkında pek az bilgi bulunan Ziyâî Mostar'da doğmuş bir Rumeli şairidir ve şiirlerinde Rumeli şairlerinde görülen atasözü ve deyimlere, Hristiyanlık ve Kalenderilik kültürüne ait unsurlara, yaşadığı çevreyle ilgili gerçekçi tasvir ve anlatımlara yer vermiştir. Şeyh-i San'ân Mesnevisi'nde şair, eseri boyunca öğretici nitelikler taşıyan nasihatlarını hikâyenin arasına serpiştirmiş bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak okuyucuya bilgi vermeye çalışmıştır. Çalışmada eserde yer alan didaktik unsurlar **“Dinî, Tasavvufî, Ahlakî, Sosyal Unsurlar”** olmak üzere dört ana başlıktan oluşmaktadır. Bu dört ana başlığın **“Dinî Unsurlar”** bölümünde “Allah, Ahiret, Besmele, Din, Dua, Ecel, Hz. Muhammed, İbadet, İçkinin Zararları, İman, Kazâ, Kâbe, Ömür, Rüya, Tövbe”; **“Tasavvufî Unsurlar”** bölümünde “Aşk, Dünyanın Faniliği, Gönül Güzelliği, Nefsi Öldürmek, Öğüt, Tevekkül, Vahdet, Zora Katlanma” ; **“Ahlakî Unsurlar”** bölümünde “Ayıpları Görmemek, Fesatlık, İnat, Riya, Vefa”; **“Sosyal Unsurlar”** bölümünde “Atasözleri ve Özlü Sözler, Cehalet, Doğruluk, Dostluk, Mehr, Meslek Sahibi Olmanın Önemi, Öğüt Tutma, Şikâyet” alt başlıkları yer almaktadır. Çalışma bu başlıklar altında incelenerek eserin öğretici yönü ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mostarlı Hasan Ziyâî, Şeyh-i San'ân, Kıssa-i Şeyh Abdürrezzâk, Didaktik, Mesnevi, Mantıku't-tayr.

Didactic Elements in the Sheikh-i San'ân Mathnawi of Mostarlı Ziyâî**Abstract**

The story of Sheikh-i San'ân, sometimes used as a mazmun or concept in poetry by a classical poet as a story which is sometimes included in his works; Feridü'd-din was first found in the Mantıku't-Tayr of Attâr, and the story was written by Mostar Hasan Ziyâî as a separate mesnevi in Turkish literature with an exclusive character. Ziyâî is a Rumeli poet born in Mostar who has little knowledge of the sources, and his poems have given realistic descriptions and expressions about the proverbs and idioms of the Rumeli poets, the elements of Christianity and Calendricalism, and the surrounding environment. In Sheikh-i San'ân Mesnevisi, the poet has interspersed his advice with instructive qualities throughout his work, sometimes trying to directly and indirectly inform the reader. The didactic elements in the work consist of four main titles: "Religious, Sufism, Moral, Social Elements". In these four main chapters "Allah, the Hereafter, Besmele, Religion, Prayer, Death, Hz. Muhammad, Worship, Losses of the Accused, Faith, Fatality, Kaaba, Life, Dream, Repentance " in the "Religious Elements"; "Love, The transience of the world, Inner beauty, Killing the Nafs, Teaching, Resignation, Vahdet, Endure to Difficult" in "Sufistic Elements" section; "Close Defect, Mischief, Stubbornness, Hypocrisy, Fidelity " in the "Moral Elements" section; in the section "Social

¹ Dr., MEB Kırklareli Anadolu Lisesi, yyeliz_78@hotmail.com [Makale kayıt tarihi: 9.3.2018-kabul tarihi: 14.4.2017]; DOI: 10.29000/rumelide.417489

Elements", there are subheadings of "Proverbs and Quotations, Ignorance, Truthfulness, Friendship, Mehr, The Importance of Being a Profession, Advice Keeping, Complaint". The study was examined under these headings and tried to reveal the teaching direction of the work.

Keywords: Hasan Ziyâ'î of Mostar, Sheikh-i San'ân, Kissa-i Sheikh Abdirrezzâk, Didactic, Mathnavi, Mantiq al-tayr.

Giriş

Klasik Türk edebiyatında vücuda getirilmiş eserler öncelikle estetik amaçla yazılmış olmakla birlikte konusu her ne olursa olsun bu eserlerin çoğunun bir parça da olsa öğreticilik ihtiva ettiği söylenebilir. Estetik gayeyle yazılmış eserlerin yanında bilgi vermek, bireyi ve toplumu eğitmek, bireye ve topluma yol göstermek, yön vermek amacıyla yazılan eserler de mevcuttur. Eskiden hikemî günümüzde “didaktik” olarak vasıflandırılan bu eserler: dinî, tasavvufî, ahlakî, sosyal vb. pek çok alanlarda bilgi ve öğüt vermek amacıyla yazılmışlardır.

Klasik Türk edebiyatında öğretmek, öğüt vermek için yazılmış kitapların ayrı bir yeri ve önemi vardır. Dinî, tasavvufî ve ahlakî pek çok unsuru içinde barındıran bu kitaplar, zamanla içerikleri bakımından “nasihatname” adıyla anılacak bir tür adının ortaya çıkmasına vesile olmuşlardır. Daha çok öğretme, düşündürme, yönlendirme ve yol gösterme amacına hizmet eden bu kitaplarda ele alınan konular Kur'an-ı Kerim ayetleri ve hadis-i şeriflerle de örneklenilerek, anlatılanların doğruluğu ve inandırıcılığı desteklenmeye çalışılmıştır. Genelde tüm insanlara, özelde ise devlet yönetiminde rol alan yöneticilere hitap edilen bu kitaplarda temel amaç, ahlakî bakımdan olgunluğa erişmiş, insanî olarak toplum tarafından kabul görmüş bazı erdemleri üzerinde taşıyan, fazilet sahibi nitelikli insanlar yetiştirmeye katkıda bulunmaktadır. İşin içerisine ahlak, olgunluk, erdem, fazilet vb. insan ve insanla ilgili yüce değerler girince vücuda getirilen eserler sadece yazıldığı toplumdaki muhataplarını değil, farklı toplumlar ve zamanlarda tüm insanları tesiri altına alabilecek bir mahiyete bürünmüştür. Böyle olunca telif ve tercüme yoluyla öğretme amaçlı pek çok eser meydana getirilmiştir. Bu eserler, kendilerine özgü özellikleriyle yüzyıllar boyu okunmuş ve böylece farklı farklı uluslar aynı eserlerden istifade etme imkânı bulmuştur.

Molla Câmi'nin Baharistan'ı, Sadi'nin Bostan ve Gülistan adlı eserleri, Beydeba'nın Kelile ve Dimne'si, Feridü'd-din Attar'ın Pendnamesi ve Mantıku't-tayr'ı bu tür eserlerden bazıları arasında sayılabilir. Bu eserler bazen nazım, bazen nesir, bazen de hem nazım hem nesir karışık olarak yazılmış fakat hemen hemen her dönemde nazımla yazılan eserler, nesirle yazılanlardan daha çok rağbet görmüştür. Çünkü nazım olarak yazılan eserlerin okunması, okunan eserin akılda kalması ve ezberlenmesi nesir şeklinde yazılmış esere göre daha kolay ve rahattır. Bundan dolayıdır ki aslında nesir olarak yazılması gereken pek çok eser (öğüt kitapları, şair tezkireleri, lügatler, tarihler...) nazım olarak kaleme alınmıştır. Bu eserlerde dikkati çeken bir diğer husus da eserlerin genelde mesnevi nazım şekliyle yazılmış olmalarıdır.

Beyitleri arasında kafiye bağlantısının bulunmaması, beyit sayısında bir sınırlama olmaması, şairlere işledikleri konuyu diledikleri kadar genişletme imkânı sağlayan bir nazım şekli olması özellikleriyle mesnevi, klasik Türk şiirinde en çok rağbet gören nazım şekillerindendir. İsmail Ünver, mesnevileri konularına göre dört gruba ayırmış ve bu gruplandırmada da ilk sırayı “okuyucuya bilgi vermek, onu eğitmek amacı güden mesneviler”e ayırmıştır. Ünver, bu birinci grupta “dinî, tasavvufî, ahlakî eserlerle eski bilimlerle ilgili olan ve ansiklopedik bilgiler veren mesneviler” yer alıyor, diye de belirtmiştir (Ünver, 1986, s. 438). Mesnevideki didaktik unsurların tespitine geçmeden önce gerek dünya

edebiyatında gerekse klasik Türk edebiyatında kaleme alınmış bazı eserlere ve bu eserlerde öğretme konusunun nasıl ele alındığına dair bazı örnekler sunmak faydalı olacaktır.

1500 yıl öncesinin önemli bir ahlak ve siyaset kitabı olan, orijinal adıyla “Pança- tantra” (beş yol, beş prensip, beş disiplin, beş metin, beş doğru yol) olarak bilinen “*Kelile ve Dimne*” çevrildiği dillerin de katkısıyla bugün hâlâ geçerliliğini koruyan ve bundan sonra da koruyacak olan bir öğreti klasiğidir. Adalet, din ve iyi ahlaka dayalı hikmetli sözler, atasözleri ve veciz sözlerle dolu olan bu öğretiler, kahramanları hayvanlar olan küçük alegorik hikâyelerle süslenmiştir. Eserde hayvanlar belli insan karakterlerini temsil edecek şekilde karşımıza çıkarılmıştır. Mesela otorite ve gücü temsil eden aslan, aklımıza doğrudan hükümdarı getirirken çıkarıcılığın ve iş birliğinin sembolü olan çakal da bize akli ve akıllı olmamayı hatırlatır. Hayvanların temsili olarak yer aldığı hikâyelerde gerçek hayattaki tipler sembolize edilir ve bu sembollerle akılda kalıcılık sağlanmış olur. Bir ahlak ve siyaset kitabı olan bu eser, bir taraftan devlet adamı ve yöneticilerin nitelik ve yetkilerini anlatırken, diğer taraftan da her kesimden ve her yaştan insana hitap eden öğretiler içerir. Aklın önemi, güçlü olmanın ve güçlü kalmanın yolları, dostluk, arkadaşlık, kanaatin erdemleri, iyi bir ad bırakmak bu öğretilerden sadece birkaçıdır. Eser, bireyin toplum içinde nasıl yaşayacağını, ayakta kalabilmek için neler yapılması gerektiğinin ve diğer insanlarla nasıl uyum içinde yaşanabileceğinin öğretisidir (Toska, 1989, s. 282- 292).

Şark -İslam klasikleri arasında sekiz asırlık bir tarihi olan “*Pendname*”, mevkisi ve yaşı ne olursa olsun tüm insanlar üzerinde derin bir tesir bırakmış, eserde anlatılanlar nesillerin dimağında hem ruh hem de ahlak eğitimi açısından kıymetli bir vesika olarak bilinmiştir. İslam’a ve tasavvufa dayanan ahlak kurallarını, insanî faziletleri, adabımuaşeretini, basit yaşayış kurallarını mesnevi kalıbıyla bize sunan bu eser kendi türünden mükemmel bir örnek olmasının yanında Şark- İslam klasiklerinin eriştiği merhaleyi göstermesi açısından da dikkate değerdir (Gençosman, 2014, s. 12).

Doğu- İslam edebiyatlarında severek okunup batı dillerine birçok çevirisi yapılan bir başka eser de “*Mantiku’t-tayr*”dır. Eser İslamî edebiyatın şaheserleri arasındadır ve bu benimsenişte ve asırlar ötesinden bugüne uzanışta Mantiku’t-tayr’ın alegorik bir dille bütüncül bir hikâye yapısı içerisinde İslam kültürünün yapı taşlarından birisi olan tasavvufi öğretiyi edebi bir yetkinlik ve manevi bir yaşanmışlık tecrübesiyle vermesi ve tasavvufun herkes için kolay olmayacak karmaşık meselelerini mümkün olabildiğince anlaşılabilir bir kolaylığa indirgeyip hikâyeler, meseller ve nasihatlerle süsleyerek anlatmasının payı büyüktür. Dünya edebiyatlarında gönle hitap eden eserlerin en seçkinlerinden sayılan bu eserde kuşların “Simurg” a olan yolculukları ve bu yolda çektikleri meşakkat ve sıkıntılar, bazılarının tahammül edemeyip yoldan ayrılımları ve bir kısmının da helak olmaları, en sonunda o kalabalık olan topluluktan Sîmurg’a sadece “sî murgun (otuz kuş)” ulaşabilmeleri temsili bir şekilde anlatılmaktadır. Bu eserde, Hak ile halk arasındaki ilişki ve seyr ü sülûkun zorlukları mümkün olan en güzel şekilde anlatılmıştır (Çiçekler, 2006, s. 7- 13).

Türk edebiyatının ilk yazılı eseri olarak taşlar üzerine kazınmış “*Göktürk Kitabeleri*”, o dönemde yaşanan tatsız olayların bir daha yaşanmaması için yüzyıllar öncesinden günümüz toplumuna yazılı olarak ulaştırılmayı amaçlayan birer ibret kitabeleridir. İslami dönemin ilk yazılı eseri olan “*Kutadgu Bilig*” mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmış, bir siyasetnamedir. Eser içinde baba-çocuk ilişkisi, çocuk terbiyesi ve tavsiyeler, öğrenmenin yaşadıkça sürmesi, görüp öğrenmenin önemi, öğretene ve öğrenenin insan olabileceği, akıl ve bilginin değeri, insanın bilgiyle yükseleceği, dünyaya bilgi ile hâkimiyet sağlayacağı, kitabın önemi, bilinenlerin yazıya aktarılmasının önemi, kalem-kılıç ilişkisi, törelerin etkisi, emeğe saygı, yeteneklerin değerlendirilmesi, davranış güzelliğinin takdir edilmesi vb. öğütlerle örülü olan eserin nasihatname tarzında yazılması dikkat çekicidir (Kocasavaş, 2006, s. 53- 66).

XIV. asrın ilk otuz yılı içinde Türk edebiyatında bilindiği kadarı ile üç mesneviden söz etmek gerekir. Bunlardan birincisi Yunus Emre'nin 1307 yılında yazdığı *Risâletü'n-nushiye*'sidir. Yunus Emre'yi 1317 yılında yazdığı *Mantıku't-tayr* adlı mesnevisi ile Gülşehrî izlemiş, 1330 yılında da Âşık Paşa *Garîb-nâme* adlı eserini yazmıştır (Yavuz, 2017, s. 3).

Risâletü'n-nushiye'nin beşinci bölümüne “Dâstân-ı Buhl u Hâsed başlığıyla başlayan Yunus, bu iki kavramı nefsanî askerler olarak vasıflandırır ve insanın bu sıfatlardan Allah'ın yardımıyla kurtulacağını açıklar. Mülk Allah'ındır ve kişinin kazancının artıp eksilmesi mülk sahibi olan Allah'ın elindedir. İnsanoğlunun yapması gereken malının onda birini vermek ve böylece Allah'ın emrini yerine getirmektir. Asıl zenginlik gönül zenginliğidir. Gönül zenginliği ve cömertlikle buhl ve hasetten kurtulunabileceği uyarısını yapan Yunus, ölmeden önce ölen cömertlerin hesaplarını vererek Hakk'a ulaştıklarını anlatmıştır (Tatçı, 2008, s. 17- 19). Dünya klasiklerinden biri olan *Mantıku't-tayr*'ın bizdeki en bilinen çevirilerinden birisi Gülşehrî'nin eseridir. İlim sahibi olmakla övünen kuşlara (2009-2048) Allah'ın yarattıkları karşısında ilmin bir değeri olmadığını söyleyen Gülşehrî, kuşların mürşidi Hüdhüd'ün ağzından gerçek ilim ve âlim hakkındaki düşüncelerini anlatır (2049-2050) (2073-2074). Gülşehrî, düşüncelerini “Gemici ile Nahivci” hikâyesiyle de somutlaştırır [(2093-2105), (Yavuz, 2017)]. *Garîbnâme* adlı eserini on bâb olarak hazırlayan Âşık Paşa üçüncü bâbda “Müstakbel- Mâzî- Hâl” başlığının Birinci Destan kısmında verdiği öğütlerin dinlenmesini ve insanoğlunun senlik ve benlik davasından kurtulmasını ister. Bireyi bir saat de olsa kendi özünü bulması, nereden geldiğini, asıl madeninin ne olduğu konusunda kendini sorgulaması gerektiği konusunda uyarır (Noyan, 1998, s. 81).

Edebiyatımıza İran ve Arap edebiyatından geçen nasihatname türünün bizdeki en tanınmış örneklerinden olan “*Hayriyye*” ve “*Lutfiyye*” ahlakî mesneviler arasında yer almaktadır. Divan edebiyatı şairleri arasında eğitime fazlaca önem veren aydın bir şair olan Nâbî'nin Hayriyye'si başta İslam'ın şartları olmak üzere şahadet, namazın faziletleri, oruç ayının yüceliği, hac, tavaf, zekat, ahlak ve erdeme dair başlıklardan oluşmaktadır. Seyyid Vehbî'nin Nâbî'nin Hayriyye'sine nazire olarak yazdığı Lutfiyye-i Vehbî'si'nde şair yaşadığı asırdaki kötülükleri dile getirmiş ve insanlara bir hayat felsefesi vermeye çalışmıştır (Pala, 2004, s. 6).

Makalemize konu olan *Şeyh-i San'ân Mesnevisi* büyük mesneviler içerisinde bir hikâye olarak geçmekle birlikte Mostarlı Hasan Ziyâ'î aruz ölçüsünün “Fe'ilâtün(Fâ'ilâtün) Fe'ilâtün Fe'ilün (Fa'lün)” kalıbıyla yazdığı eserine “Kıssa-i Şeyh Abdürrezzâk” adını vermiş ve 1725 beyitlik müstakil bir mesnevi yazmıştır. Ziyâ'î'nin eseri büyük mesnevilerde bulunan besmele, tevhid, münacat, nat, devlet büyüğü için övgü, sebeb-i telif, agaz-ı dasitan, konunun işlendiği bölüm ve sonuç bölümlerini içerir.

Ziyâ'î'nin “Kıssa-i Şeyh Abdürrezzak Mesnevisi”nin özeti şöyledir: Takvası ve kerametiyle meşhur, elli yıl şeyhlik yapmış, elli kez hacca gitmiş, dört yüz müridi olan Şeyh-i San'ân Yemen'in San'ân şehrinde yaşar. Şeyh, rüyasında tüm memleketleri gezdikten sonra Rum diyarına geldiğini ve kilisede bir puta secde ettiğini görür. Huzursuz olan şeyh, Anadolu'ya gitmeye karar verir. Anadolu'ya gelen şeyh, burada bir köşkün içinde bir kız görür ve bu kıza âşık olur. Kız Hristiyan'dır. Şeyh eşsiz benzersiz güzelliğiyle gönlünü alan kızın peşinden ağlayıp inleyerek dolaşmaya başlar. Onun bu halini gören müritleri şeyhe tövbe etmesini, bu yoldan dönmesini nasihat ederler fakat şeyh bu nasihatlere aldırış etmez. Hatta bugüne kadar âşık olmadığı için pişmanlık duyduğunu dile getiren şeyh, müritlerin tüm tavsiyelerine âşıklığıyla ilgili cevaplar verir. Sevgilisinin kapısında onun kapısının köpekleriyle dost olup yaşamaya başlayan şeyhin gün geçtikçe üzüntüsü artar, zayıflar ve sararıp solmaya başlar. Böylece kızın peşinde perişan bir yaşantı sürer. Bir gün kız köşkten dışarı çıkar. Şeyhin bu hastalıklı halini görmezden gelerek ona etmedik hakaret bırakmaz. Onu kendisine layık görmez ve şeyhe bu sevdadan vazgeçmesini söyler.

Şeyh tüm bunlara rağmen tekrar aşkını dile getirince de kız dört şart ileri sürer. Bunlar; puta tapmak, Kur'an'ı yakmak, içki içmek ve Hristiyan olmaktır. Bu şartlardan sadece içki içmeyi kabul eden şeyh, Hristiyan güzelin hazırlattığı içki meclisinde sarhoş olunca, bu sarhoşluğun tesiriyle kızın istediği diğer şartları da yerine getirir. Bunca yıllık emeğini yele veren şeyh, zünnar kuşanır. Kızdan tekrar vuslat ister. Bu defa da kız şeyhten mehr ister. Mehr için altın ve gümüş veremeyen şeyh, kızın teklifiyle domuzlarına bir yıl boyunca çobanlık etmeyi kabul eder. Bunu duyan müritler, şeyhlerinden izin alıp Kâbe'ye geri dönerler. Şeyh, Rum diyarına gitmeden önce Kâbe'de onu çok yakından tanıyan bir müridi vardır. Müritleri Kâbe'ye döndüklerinde şeyhin halini onlardan öğrenen bu hakikatli mürit, şeyhi Rum diyarında bu halde bıraktıkları için onlara çok kızar. Müritleri vefasızlıkla suçlar ve hepsini de yanına alarak Rum diyarına gider. Hakikatli müridin tavsiyesiyle müritlerin tamamı gece gündüz yiyip içmeden şeyh için dua ederler. Dualar Allah tarafından kabul olur ve bu hakikatli mürit rüyasında Hz. Muhammed'i görür, ondan şeyhi için şefaât diler. Hz. Muhammed hakikatli müride şeyhe himmet edersen tövbesi kabul edilir, der. Rüyasından mutlulukla uyanan hakikatli mürit, diğer müritlerle sevinç içinde şeyhin yanına gider. Vardıklarında şeyhin yaptıklarına pişman olduğunu, zünnarını çözdüğünü görürler. Şeyh müritlerini görünce ağlar, yaptıklarından çok utanır, tövbe eder ve Kabe'ye geri döner. Şeyh Kabe'ye döndükten sonra, kız bir gece rüyasında güneşin yanına düştüğünü görür. Güneş kızı şeyhin ayağına düşmesini, onun yoluna girmesini, Müslüman olmasını söyler. Ona şeyhe verdiği zararı hatırlatır. Sabah olunca kız yola koyulur. Perişan bir halde yola koyulan kız şeyhe ulaşmak ve doğru yolu bulmak için Allah'a dua eder. Allah kızın duasını kabul eder ve kızın hali şeyhe malum olur. Şeyh kızı gitmek istediğini söyler. Şeyhin bu halinden endişelenen müritleri buna izin vermez ve şeyhe bu uğurda çektiği sıkıntıları hatırlatırlar. Fakat şeyh kızın Müslüman olmak istediğini ve bunun için yollara düştüğünü söyleyince hep birlikte kızı aramaya çıkarlar. Kızı perişan bir halde bulurlar. Kız şeyhe "Beni Müslüman et." Diye yalvarır. Kâbe'de Müslüman olan Hristiyan güzel, günlerini taat ve ibadetle geçirir. Artık gücü kalmadığını ahirete geçmek istediğini söyler ve şeyhten af dileyerek Hakk'a kavuşur (Gürgendereli, 2007, s. 48).

Mesnevideki Didaktik Unsurlar:

Şeyh-i San'ân Mesnevisi'nde didaktik unsurlar dinî, tasavvufî, ahlakî ve sosyal olmak üzere dört ana başlık altında toplanmıştır.

1. Dinî Unsurlar:

1.1. Allâh

Ziyâî mesnevinin "Tevhid" bölümünde Kur'an-ı Kerim'den ayet örnekleri vererek Allah'ın sıfatlarını ve büyüklüğünü anlatır. İnsanoğlu Allah'ın vasıflarının binde birini bile diyemez. Allah'ın büyüklük ve azametinin saymakla bitiremeyeceğimiz kadar çok olduğunu söyleyen şair, her şeyin fani olmasına karşılık Allah'ın "Bâkî" olduğunu öğretir. Kâdir, Hâlik, Settâr, Nâsır, Râzık, Gaffâr, Vehhâb, Kerîm, Cebbâr sıfatlarıyla Huda'yı anlatan şair, her şeyin onun emriyle yürüdüğünü, yağmurun onun emriyle yağdığını, kuru dikenden biten güllerin ya da kuru toprakta açan sümbüllerin hep onun azamet ve kudretinin bir göstergesi olduğunu ifade eder. Her seher vakti onun emriyle seher rüzgârı goncanın gönlünü açar. Yani Allah, "Ol" der ve olur. Çaresizlere çare, düşkünlere destgîrdir. Ayıpları örten günahkarları affeden yine O'dur. İnsana akıl veren ve bu akılla onu yücelten Allah'tır. Yedi deniz, dört unsur iki cihan, dört cihet onun birliğinin ve gücünün delilidir. Hilm, hükm, hikmet, kut, kuvvet ve kudret ne varsa O'nundur. Güneş O'nun nurunun sadece bir zerresidir. Dert dolu mertlerin devası, yaralı

ruhların şifası yine O'dur. Allah'ın kudretini idrak edenler, bir elbiseye benzetilen akıllarının yakasını gül gibi çak eder.

*Vaşfınuñ dimeyevüz binde birin
İn vasesfnâhü ilâ yevmi'd-dîn*

*Kullara dâ'im ider lutf u 'atâ
Hasbüna'llâh ve ni'me'l-Mevlâ(48-78)*

1.2. Âhiret:

Dünyanın süsüne, gösterişine aldanmayıp ahirete meyil vermek gerekir.

*Bakma bu zînetine dünyânuñ
Cân ile mâ'îli ol 'ukbânuñ*

*Dest ü pâ tutmaya ol dem aslâ
Olmaya bir kişi yardımcı saña (1620-1628)*

1.3. Besmele:

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla” anlamına gelen besmele İslam dininde önemli bir yere sahiptir. Bir Müslüman'ın her işin başında söylediği besmele onun Allah'a olan bağlılığının ve yapacağı işte O'ndan yardım dileyişinin en büyük ifadesidir. Ziyâî de eserine bismelenin önemini anlatarak başlar. Kemâl ülkesine ulaşmak isteyen her Müslüman şevk ile bismillâh demelidir. Her işe besmeleyle başlamalıdır. İnsanın rehberi ve yüce kitabımız Kur'an'ın ziveri olarak değerlendirilen besmele dilden düşürülmemelidir. Nitekim Kur'an'daki tüm sureler besmele ile başlamaktadır. Çünkü besmele cennet kapısının anahtarıdır. Mesnevinin başlangıcında besmele şerhi yapan şair, bismelenin yazılışı ve bu yazılıştaki harf ve hareketlerin her biriyle ilgili çeşitli benzetmelere yer verir. Levh-i mahfûza ilk yazılı şey olan besmele, içinde âlemin tüm ilimlerini barındırır. Söz ikliminin şahı olan besmele ile tüm müşküller hallolur ve şeytanın şerrini kırmak yine besmele ile mümkündür. Besmeledeki tüm harfler şeytanın askerlerini kırmak için bir alay olmuş beklemektedir. Cennet ümit eden tüm müminler Allah'ı zikretmenin en kolay yolu olan besmeleyi kendilerine kol kanat edinmelidir.

*Açalum mülk-i kemâle râhı
Diyelüm şevk ile bismillâhı (1)*

*Besmele rehberidür insânuñ
Besmele zîveridür Kur'ânuñ (4)*

*İbtidâ yazdı anı levhe kalem
Andadur 'ilm-i cemî'-i 'âlem*

*Koma dilden anı her şâm u sabâh
Bâb-ı firdevse çün oldı miftâh (8, 9)*

*Besmeledür şeh-i iklim-i makâl
Hall olur anuñ ile müşkil-i hâl*

*Bir alây oldı hurûfi anuñ
Sıмага 'askerini şeytânuñ*

*Cennete uçmak için mü'minler
Zikr ü fikrin idinür bâl ü per (45-47)*

1.4. Din

Allah din uğrunda sefer eyleyen tüm yolculara bu kapıyı fethetmeyi nasip eder.

*Bâb-ı dîn olsa eger erde sefer
Feth-i bâb eyler aña Rabb-ı beşer (1497)*

1.5. Dua

Seher vakti yapılan dualar kabul olur. Cenab-ı Hakk Kur'an-ı Kerim'de iyileri överken: "Gecenin az bir kısmında uyurlardı. Seherlerde de onlar istiğfar ederler (mağfaret dilerler)di." buyurmuştur².

*Atılan tîr-i du'â vakt-i seher
Lâ-cerem togrı nişânına irer*

*İtse izhâr-ı tazallüm mazlûm
Ol Rahîm eylemez anı mahrûm (1293, 1294)*

1.6. Ecel

"Nice cihangirin tahtına bir tahta tabutla karşılık veren ecel, bir gün ansızın sel gibi yetişip ocağına su koyacak" diyen şair, Azrail'in elinden kurtuluşun olmadığını öğütler.

*İtdi çok şâh-ı cihân-gîrûn ecel
Tahtına tahta-i tâbûti bedel*

*Nâ-gehân seyl-i ecel irse eger
Lâ-cerem ocaguña ol su koyar (1613, 1614)*

*Kimse kurtarmaya 'Azrâ'ilden
Kara toprakda tutasın mesken (1628)*

1.7. Hz. Muhammed

Cihanın yaratılma sebebi, âlemlerin övücü, tüm peygamberlerin göz bebeği olan Hz. Muhammed cihanın nurudur ve zuhur ettiği günden beri bu nur tüm âlemi baştan başa sarmıştır. Peygamberi ay, ashabını da yıldız gibi düşünen şair, "Radiya'llâhu teâlâ'anhüm³" diyerek na'tını sona erdirir.

*Hilkat-i halk-ı cihânuñ sebebi
'Âlemüñ fahrı Resûl-i 'Arabî (82)*

1.8. İbâdet:

Merd-i kavî olarak nitelendirdiği mümine ehl-i takva olmayı öğütleyen Ziyâî, onu dinin yasaklarına sıkı sıkıya bağlı kalma hususunda uyarır ve ona daima peygamberin hadislerini dinlemeyi nasihat eder.

² "(Onlar:) Sabredenler, doğru olanlar, itâat edenler, (mallarını Allah yolunda) sarf edenler ve seherlerde (sabah namazı vaktinden önce) mağfaret dileyenlerdir." (Âl-i İmran, 17)

³ Allah onlardan razı olsun.

Ecelin bizi gaflette yakalamaması için gece gündüz ibadetle geçirmeli. Zühd ile amelde tembellik etmemeli, oruç ve namazı yerine getirmek için acele etmelidir.

*Ehl-i takvâ ol eyâ merd-i kavî
Dâ'imâ diñle hadîs-i Nebevî (956)*

*Gice gündüz yûri ol tâ'atde
Bulmaya tâ ki ecel gafletde*

*Kâhil itme beni zühd ü 'amele
İdeyin savm u salâta 'acele (1606- 1608)*

1.9. İçkinin Zararları

Mesnevide gerek uzunca işlenmesi gerekse “mezemmet-i bâde” adıyla ayrı bir başlık altında anlatılması bakımından en dikkat çeken nasihatlerden biri de şairin şarap hakkında söyledikleridir. Elli üç beyitten müteşekkil bu öğütleri *divanında ölümünden bir sene önce vaiz olduğunu gösteren bir beytin yer aldığını bildiğimiz şairin* (Gürgendereli, 2007, s. 26) yaşantısıyla yazdıkları arasındaki bağlantıya güzel bir örnek sayabiliriz. Ana başlıktan önce şair, “Ey gönül içkiye meyletme, meyden sakın!” der ve buna da mey yüzünden imanını kaybeden Abdürrezzak’ın kıssasını örnek gösterir ve dünyada meyden daha zararlı bir sıvı olmadığını söyler.

*Kıssa-i gussa-i şeyhe nazar it
Meye meyl eyleme ey dil hazer it*

*Gerçi dünyâda iken çoğ olur âb
Hîç şer âb olmaya mânend-i şarâb (953, 954)*

“Nefsine şarabı öğretme, bir defa öğrenirsen vazgeçmesi güç olur.” diyen şair, şarabın alışkanlık yaptığını ve alışkanlıklardan vazgeçmenin insan için zor olacağını da belirtir. İçki, insana tövbesini bozdurur. “Ey dil! İçkiyi terk et, çünkü içki haramdır.” diyerek dil kelimesiyle tevriye yapan şair, inananların ne dilinde ne de gönlünde sahba fikrinin olmasını istemez.

*Nefsin öğretme şarâba her dem
Vazgeçmek güç olur ey âdem*

*Terk it ey dil anı kim ola harâm
Eyleme sohbet-i sahbâyı müdâm (957- 961)*

İçeni serseme çeviren içkiden uzak olmak isteyen aklına cennetin ırmaklarını getirmelidir. İçki içenin cennete gidemeyeceğinin hatırlanması içki içmeye karşı bir caydırıcılık olarak görülebilir.

*İçme ol hamrı ki var anda humâr
Cennet enhârını añ leyl ü nehâr (962)*

Câm-perest olanların gönlü daima cam gibi kırık olur. İçki içenleri fâsık olarak değerlendiren şair, onlara dâl harfî gibi iki büküm olmayı yakıştırır.

*Ger müdâm olsa kişi câm-perest
Câmveş göñli anuñ ile şikest (963)*

*Fâsık olanlara bildür haddin
Dâl-mânend dü-tâ kıl kaddin (962)*

Şair, yalnızca içkiden uzak durmayı öğütlemez. İçki içenden de uzak durulması gerektiğini ve içki içenle sohbet etmenin haram olduğunu vurgular.

*Ol ki câm-ı meye meyl ide müdâm
Sohbeti olsun anuñ saña harâm (966)*

İçkiye heves edenleri, şarap üzerindeki köpüklere benzeten şair, “Bu kabarcıklar gibi sen de meye uyma; ehl-i heva ile ahbap olma, sürahi gibi meye dil akıtma.” diyerek telkinlerine devam eder.

*Meye göz dikme dilâ hemçü habâb
Fâsıkuñ göñline gelsün ko şarâb (967)*

*Hazer it var ise başuñda hevâ
Meye mânend-i habâb uyma dilâ*

*Mey içüp düşme sakın hemçü habâb
Ki saña ehl-i hevâ dir ahabâb*

*Meye akıtma sürâhî gibi dil
Olma renginden anuñ sen gâfil (969-971)*

“Âl ile reng” kelimelerini tevriye sanatının yardımıyla iki anlama gelecek şekilde kullanan şair, içkiyle hayran olanların sırlarının fâş olacağını da hatırlatır. Câm sunanları “ahmak” olarak nitelendirir ve kişiyi başının selameti için içki kadehinden uzak tutmaya çalışır.

*Âl ile bâde saña reng geçer
Seni hayrân ider esrâruñ açar*

*Câm sunsa elüñe bir ahmak
Başuñ için ileri basma ayak (972, 973)*

İçki içenlerin yediği içtiği de haramdır. İçki bireyin hem dini hem de dünyası için zararlıdır.

*Dâimâ itme sakın şûrb-i müdâm
Yedüğüñ içdüğüñ olmaya harâm*

*İçme şol hamr-ı harâmı her ân
Ki kıla dînüñe dünyâña ziyân (976, 977)*

Bu zarardan dolayıdır ki şair içkiyle ilgili şu benzetmeleri yapar:

a. Bevl-i Şeyatîn

İçki şeytan idrarıdır. Kişinin saygınlığını yitirmesine sebep olur.

*Seni bî-hürmet ider hamr müdâm
İçme ol bevl-i şeyatîni müdâm (987)*

b. Harâmî

İçki, insan kervanının en değerli hazineleri olan “din, akıl, amel, zühd ve vekâr” ı bir harami gibi dağıtır, bu haramiye meyledenlerin kervanı büyük zarara uğrar.

*Dîn ü 'akl u 'amel ü zühd ü vekâr
Kârvândur ki revândur her bâr*

*Bir harâmî gibidür hamr-ı harâm
Kârvânun tagıdur çünki müdâm*

*Mâ'il olma ol harâmîye dilâ
Kârvânunâda zarar kıla saña (979-981)*

c. Harâm-zâde

İçkiyi bir haramzade olarak karşımıza çıkaran şair, insanoğlunu bu haramzadenin şirretinden gafil olmaması için uyarır. Haramzadelerle ünsiyet edenin sonu gaflete düşmektir.

*Bir harâm-zâdedür mey ey dil
Şirretinden anuñ olma gâfil (982)*

d. Seyl-i Revân

İçki seli ömür mezraını yıkip, yok eder. Çokluk, fazlalık anlamında da kullanılan sel kelimesinin bu anlamı düşünülürse, içkinin insan ömrünü kısalttığı gerçeği de ortaya çıkmış olur.

*Sanki meydür saña bir seyl-i revân
Ki yıkar mezra'-ı 'ömrüñ her ân (991)*

e. Zelzele

İçki içmenin zararlı etkisini depremin yaptığı tahribatla bir gören şair, bu tahribatta bireyin ırzının, dininin ve aklının tamamının yok olacağını öğütler.

*'Trzuñı dîñüñi 'akluñı tamâm
Hep yıkar zelzele-i şüñb-i müdâm (978)*

Bu benzetmelerden sonra şair içkinin zararlarını anlatmaya devam eder:

Meyhane köşelerinde vakit geçirenleri bir sürahi gibi tasavvur eden şair, bir edebi sanat yaparak mey dökmeye yarayan sürahi **fıskı**yla içki yüzünden Allah'ın hak yolundan ayrılmış fâsıkları bir tutar.

*Gel sürâhî gibi sen olma sakın
Muttasıl fısk ile meyhâne-niñin (983)*

İçki içenlerdeki fiziksel değişikliklere değinen şair, onların yaptıkları ayıptan dolayı kızardıklarını dile getirir. Yarı mest olan kişiye öyle bir cesaret gelir ki kişi dünyanın tümünü tuttuğunu sanır. İçkinin kendisini ne hâle soktuğunun farkında bile olamayan müflis; darlık, hastalık ve en kötüsü de zillete düşer. Şair, içki içeni kan yalamış ite benzetir ve sık sık başının belaya uğradığını söyler.

*Nûş iden câm-ı şarâbı bed-kâr
Kızarur haclet ile âhir-kâr*

*Nîm-mest olsa içen sahbâyı
Tutar ol tut ki bütün dünyâyı*

Haberi yok mey anı müflis ider

Killet ü 'illet ü zilletle gezer (984-986)

*Kan yalamış ite beñzer fâsık
Lâ-cerem nikbete ugrar sık sık (1005)*

Şarapla ilgili benzetmelerden sonra şair, şarap kadehi ile ilgili benzetmeler de yapar:

a. Âyîne

Allah'ın yasaklarına uymayan fâsıklara, bir ayna gibi düşünülen şarap kadehi azap yüzünü gösterir.

*Sanki âyînedürür câm-ı şarâb
Gösterür fâsıka ol rûy-ı 'azâb (990)*

*Meydedür râyı mürâyî olanuñ
Meydedür mîm gibi agzı anuñ*

b. Lâle

Yaptığı teşbih ile içki kadehinin laleye olan benzerliğini dile getiren şair, insanoğlunun gülşen-i âlemi gezip dolaşırken bu bahçenin en güzel çiçeklerinden biri olan laleye bakmaktan kendini alıkoyması gerektiğini vurgular. Sadece dünyasını düşünen kulların, onun güzelliğine kapılıp, zerrin kadehi ele alma ihtimalleri vardır. Ziyâî bu ihtimali önlemek ister gibi kesin bir ifade kullanır ve “hergiz” böyle bir ihtimale yer vermek istemez.

*Gülşen-i 'âleme kıldukça güzer
Lâlenüñ sâgarına itme nazar*

*Gülşenüñ seyrini itdükçe hele
Alma zerrîn kadehi hergiz ele (988, 989)*

Şarap ile mesut olanların sonunda melul olmak vardır. Cihan murdarı olarak nitelenen şarabı ağza almamak ondan uzak durmak gerekir.

*Hamr ile hürrem olan merd-i cehûl
Tañ degül 'âkıbet olursa melûl*

*Hamr alup itme şîrâ bâzârın
Agzuña alma cihân murdârın(1001,1002)*

Netice olarak şarap tüm “kötülüklerin anasıdır.” Şarap içerek işlediği günah ile şeytana uyan kişi artık şeytanın oğlu olmuştur ve kendisi için lanet vardır. Nitekim içtiği şaraptan sonra tersa kızının tüm isteklerini yerine getiren Şeyh-i San'ân'ın başına gelenler şarap içmenin kişinin başına getireceği kötülüklerin en büyük delilidir.

*Çünkü sen ibn-i sebîl oldun ogul
İçme kim ümmü'l-habâ'isdür ol (995)*

*Hamr ile niçe fülân ibn-i fülân
Küfr-gûy olmuş vü gitmiş îmân*

*Şirret-i şürb-i şarâba bürhân
Şiddet-i nekbet-i Şeyh-i San'ân (1006, 1007)*

1.10. İmân

İnsanın canı değerlidir. Fakat imanı canından daha değerlidir ve insanın içini ancak Tanrı bilir.

*Korkarın bu gam ile cân kalmaz
Cân fedâ korkarın îmân kalmaz (412)*

*Eyledüm hâlet-i küfrine nazar
Bâtının Tañrı bilür 'ârifler (749)*

1.11. Kâbe

Merve hakkı için zevk ü safa bulmak isteyen mümin âlemin göz bebeği olan, firdevsteki kasrlara benzeyen, zemzemi aynı ab-ı hayat olan Kabe'ye gitmek için çabalamalıdır. Çünkü Kabe'ye varmak ömre safa getirir. Fakat oraya ancak maddi koşulları iyi olanlar gidebilir. Nitekim hac ibadeti herkese farz değildir.

*Ey göñül varmaga sa'y eyle aña
Merve hakkı bulasın zevk ü safâ*

*Gerçi kim 'ömre safâdur varmak
Lîk varan varur altun olcak (1443, 1444)*

1.12. Kazâ

Allah'tan gelen her şeye razı olmak ve kabullenmek anlamına gelen kazaya boyun eğmek gerekir. Çünkü sonunda yazılan başa gelir. Bunun insan iradesiyle değiştirilmesi mümkün değildir. Abdürrezzak'ın hikâyesi Allah'ın takdirini hiçbir tedbirin bozamayacağını güzel bir ispatıdır.

*Eylemez kimse bu kâra inkâr
Yazılan başa gelür âhir-kâr*

*Gelmelü olsa eger başa hevâ
Şeyhlik fâ'ide itmez aslâ*

*Anı kim eyledi takdîr Kadîr
Hiç tedbîr ile olmaz tagyîr*

*Gelmelü olsa eger genc ü güher
Anı men' eyleyemez biñ ejder*

*Âdeme gelmelü oldukda belâ
'Ayn-ı 'aklı anuñ olur a'mâ*

*İdemez bir kişi tagyîr-i kazâ
Ki "izâ câe'l-kazâ zâka fezâ" ⁴*

*Hikmet ü hükm Hudânuñdur hep
İtme tagyîrini zinhâr taleb (331-338)*

⁴ Kaza geldiğinde gök daralır.

1.13. Ömür

Şair, insana ömrün faniliğini, kısa olduğu için çabuk geçeceği fikrini hatırlatarak insanı dünyada hiç gururlu olmamak konusunda uyarır.

*Virilür âdeme bir 'ömr-i fenâ
Mahv olur ol nite kim berf-i şitâ*

*Virilen âdeme bu 'ömr-i kalîl
Tîz geçer nite ki seylâb-ı sebîl (1616, 1617)*

*'Âlemüñ âhîridür çünki elem
Gırre olmak ne revâdur âdem (1631)*

1.14. Rüya

Peygamberimiz'in nübüvvetinin başlangıcı ve ilk altı ayı, rüyâ yoluyla gelen vahiyle olmuştur. Nitekim Allah Resûlü "Sâdık rüyâ, nübüvvetin kırk altıda biridir." buyurmuştur. Hz. Âişe vâlidemiz: "Allah Rasûlü'ne vahyin başlangıcı, rüyâ-yı sâdika şeklinde olmuştur. Gördüğü her rüyâ, "falaku's-subh"/sabâh aydınlığı gibi çıkardı." diye anlatmaktadır. Hz. Peygamber gördüğü rüyâları ashâbına anlatır, onlardan rüyâ görenlerin rüyâlarını dinler ve yorumlardı. Bu durum rüyâ konusuna gösterilen önemi ve atfedilen değeri gösterir. Müslümanlar rüyâ konusuna ilgi duymuşlar, sahâbeden günümüze kadar rüyâ ile ilgili pek çok şey anlatılagelmiştir (Yılmaz, 2010, s. 238). Ziyâî de mesnevisinde rüyasında Rum diyarına sefer eyleyip bir puta secde ettiğini anlattığı kısmın başında on altı beyitlik bir bölümü rüyaya ayırmıştır. Şair, rüyâ hakkında bilgi verip okuyucuya bu konuda öğütler vermektedir.

Müminin dinene kuvvet olan rüyâ, peygamberliğin de bir kısmı sayılır. Hiç şüphesiz onun bu beytinde rüyaların peygamberle olan bağlantısının etkisi büyüktür. Şair, *Hadislerde zikredildiği şekliyle üç tür (rahmânî, şeytânî ve nefsânî)* (Yılmaz, 2010, s. 238-239) olarak değerlendiren rüyaların her birine değinir. Zahirde kılınan her şeyin batında bir yansımasının olacağını söyleyen Ziyâî riya ve rüyâ kelimelerinin yazılışlarından hareketle düşünce riya katanların rüyalarının riya ile biteceği uyarısını yapar ve kişinin zahirde işlediği her şeyin rüyasını da etkileyeceğini belirtir. Mal, mülk fikriyle uyuyanların bütün gece baştan sona rüyalarında dahi aynı şeyi göreceklerini anlatır. Mekteb çocuğu ders fikriyle uyursa düşünde bile hep dersini okur. Salihler için Allah'ın bir lütfu olan rüyâ, faydasızlar için de onlara yol gösterici bir nitelik taşır. Salih rüyalar kişiye azametli sırlar gösterir. Nicelerinin gözü uykuyla açılmıştır. Niceleri gözünü uykuda yumar gibi görünse de aslında onların uykudayken can gözü açılr. Gafili uyanık kılan akıllıyı da çeşitli sırlardan haberdar eden yine gördüğü rüyalarıdır.

*Mü'minüñ dînine kuvvetdür düş
Hak bu kim cüz'-i nübüvveddür düş*

*Zâhiren her ne ki kılsañ a'mâl
Bâtına mün'akis olur fî'l-hâl (380-382)*

*Katma 'illet düşünce kim zîrâ
Harf-i 'illetle rüyâdur rü'yâ*

*Olsa fikrinde eger mâl u menâl
Seyr ider mâh gice mâl-â-mâl (383-386)*

1.15. Tövbe

Günahlardan bir daha işlemek üzere arınmak adına yapılan tövbe, dini davranışların takdir edilenleri arasında gelir. Tövbesiyle kişi elem ve sıkıntılarını defeder. İnsanın tekrar günah işlemekten alıkoyar. Tövbe, gönül aynasını parlatıp pak eder, kötülüklere dair ne varsa temizler.

Tevbedür dâfi'-i âlâm u mihen
Tevbe yur gerd-i gubârı dilden

Zenbden tevbe idenler her gâh
Gûyiyâ itmediler hiç günâh (1358-1363)

Kalbün âyinesin ey bî-idrâk
Saykal-ı tevbe ile kıl yûri pâk (1387)

2. Tasavvufî Unsurlar

2.1. Aşk

Aşk, tasavvufî bir nitelik taşıyan Şeyh-i San'ân Mesnevisi'nin ana konusudur ve kulu Allah'a vâsıl etmenin en temel vasıtasıdır. Nitekim mesnevinin veya diğer bir ifadeyle şairin aşka bakışının özeti olan şu beyit "aşk" kavramının Ziyâ'î'nin dilinden bize ulaştırılmış tarifidir:

'Aşk-ı yâr arada bir vâsıta dur
'Aşk-ı Mevlâyâ hemân râbıta dur (1452)

Âşıktaki keder, maşukta tesir olarak zuhur eden aşk, sadakat ister. Şüphesiz ki sadakat dilberin âşıkın aşkına karşılık verme sebebidir. Çünkü aşk yolu zorluklarla doludur ve ancak gerçek âşıklar bu yoldaki zorluklara katlanıp menzile erebilecektir.

'Âşıka gerçi mükedderdür 'aşk
Lîk ma'sûka mü'esserdür 'aşk

Sâdık olsa kişinün 'aşkı eger âşık
Lâ-cerem dilberini 'aşık ider (1449, 1450)

Nice iş 'aşk işi kim müşkildür
Meclisi hod gam u derd-i dildür (1480)

'Aşk ile olsa hakikatde sefer
'Âşkı menziline vâsıl ider (1496)

Âşık olmayanı eşek olan nitelendiren şair, dünyanın gerçek âşıkların gözünde çöp kadar olduğunu; aşkın âşıkın yüzünü ak, alnını pak ettiğini; Hâtem gibi bir ad kazanmak, Ferhad gibi sikkeyi mermerde kazımak isteyenlerin aşk yoluna düşerek bu sanatta üstad olmaları gerektiğini hatırlatır.

Bu kelâmı işit ey merd-i hüner
'Âşık olmayan eşekdür dirler

'Ayn-ı 'aşk ile olanlar bînâ
Çöbce gelmez gözine bu dünyâ (1112, 1113)

*Mihr ile subhveş olsañ sâdık
Olur ey dil yüzüñ ag alnuñ açık*

*Dilberüñ kaşına vîr göñlüñi sen
Yüri Hâtem gibi bir ad kazan*

*Her ki Ferhâd gibi 'aşka düşer
Lâ-cerem sikkeyi mermerde kazar*

*San'at-ı 'aşkda olan üstâd
Çıkarur beyt-i mu'ammâ gibi ad (1116-1119)*

2.2. Dünyanın Faniliği

Özellikle tasavvufi eserlerde bütün hataların başında gelen dünyaya mâil olmama, ona kapılmama, gaflette olmama düşüncesi Ziyâî'nin eserinde de işlenmiştir. Dünyanın güzelliklerine nazar eyleyip gaflet uykusuna dalan insanoğlu için çeşitli telkinlerde bulunan Ziyâî'nin dünya ile ilgili ikazları şöyledir: Dünyada genç ya da yaşlı herkes yolcu olduğunu bilmelidir. Çünkü dünya iki kapılı bir handır. Şairin dane olarak vasıflandırdığı insan bedeni, dünya değirmeninde öğütülmektedir. Camı bedenden ayıran alçak dünyaya pek de güvenmemeli, anasından doğan her canlının bir gün ruhunu teslim edeceği fikri daima hatırlanmalıdır.

*H'âb-ı gafletden eyâ dîde-i ter
Uyanup eyle bu dünyâyâ nazar*

*Gör ne vech ile geçer hâl-i cihân
Hep sefer ehli'dürür pîr ü civân*

*Âsiyâb oldı sanasın bu cihân
Dânedür aña vücûd-ı insân (1609-1611)*

*Olma dünyâ-yı denîye magrûr
Cânı eyler bedenüñden çün dûr*

*Anadan togan ola ger şehbâz
Rûhı şâhin gibi eyler pervâz (1614, 1615)*

Üzerinden geçmeye çalışılan bir köprü ya da vefasız bir dilber gibi düşünülen dünyadan insanoğlu zerre kadar beklenti içinde olmamalı, onun süsüne ve gösterişine aldanmamalıdır. Çünkü dünyaya meyl edenin sonu zebun olmaktır. Dünya malına meyletmenin de sakıncalarını anlatan şair, alçak dünyada zevk ü sefa, mihr ü vefa olmadığını hatırlatır.

*Fi'l-mesel köpriye beñzer dünyâ
Anı geçmekdedürür ehl-i fenâ*

*Bî-vefâ dilbere beñzer 'âlem
Zerre mihr ummasun andan âdem (1618, 1619)*

*Çünkü gerdûnuñ olur âhiri dún
Tañ mı meyl iden aña olsa zebûn*

*Olma gel mâ'il-i mâl-ı dünyâ
Rahmeti zahmet olur balı belâ*

*Yok durur mihr ü vefâ zevk ü safâ
İşbu dünyâ-yı denîde aslâ (1632-1634)*

2.3. Gönül Güzelliği

Yaradılışında güzellik taşıyan insanların sığamayacağı yer yoktur. Bu bir gülbahçesi de bir külhan da olabilir. Zaten bu tür insanlar tevazu sahibi oldukları için bütün yeryüzü kendilerine vatan olur. Bir başka manayla da asıl mayası toprak olan insan için her yer vatandır.

*Meskenet ehline mesken bulunur
Gülşen olmazsa da külhen bulunur*

*Ol kişide ki ola hulk-i hasen
Cümle yiryüzi olur aña vatan (424, 425)*

2.4. Nefsini Öldürmek

İçindeki kötülüklerden haberi olmayan, Allah yolunun yolcusu değildir. Buna şaşkırmamak gerekir. İçlerindeki kötülükleri görmeyenleri kör olarak nitelendiren Ziyâ'î, aşk ehlinin böyle kimseleri mazur gördüğünü söyler. Aşk ülkesinin mertleri nice kötülükleri rintçe güderek kendi nefisleriyle mücadele etmeye çalışır. Hak aşkının erişeceği son mertebe, âşıkın Hakk'a kavuşması, kemale ermesi ve âşıkın bu yoldaki seyr ü sülukunu tamamlaması anlamına gelen vuslat, âşık için büyük bir devlettir. Vuslat devletine erişmeye mani olan nefis domuzunu aşk ile öldürmek gerekir. Derunundaki domuzu öldürmeyenler Şeyh-i San'ân gibi rüsva olur.

*'Aşk ile hûk-ı derûnuñ öldür
Mâni'-i devlet-i vuslat oldur*

*Anı katl itmez iseñ ey şeydâ
Şeyh-i San'ân gibi olduñ rüsvâ (1143, 1144)*

Şair, insanları nefislerine uymama günah işlememe konusunda uyarır.

*Mâ'il-i nefis ü hevâ olma sakın
Eyleme cürm ü hatâ ey miskîn*

*Nikbete düşmeyesin kâf gibi
Ser-fürû olmayasın kâf gibi (959, 960)*

2.5. Öğüt

Aşkın galip geldiği yüreklere nasihat kâr etmez. Tasavvufta Hak'tan başka hiçbir şeyle ilgilenmeyenlerin hâli olan cünûn halindeki âşık nasihatın tesir etmesi mümkün değildir. Cünûn halini herkese duyurmuş olan Abdürrezâk'ın aşkına kendisine verilen öğütler engel olamamıştır. Öğüt kılıcı, âşık ile sevgili arasındaki bağı kesmeyi başaramamıştır. Aşk ateşinin yaktığı canlardaki yangını öğüt çeşmesi söndürmemiştir. Çünkü "Aşk, nasihattan üstündür." Şair, mesnevinin esas olan aşkı işlerken öğüt konusunu amaç değil araç olarak ele alınmış ve aşkın öğüde üstünlüğünü örneklerle dile getirmiştir.

*Ol ki sahrâ-yı cünûn içre yürür
Bend-i pend ile mukayyed mi olur*

*Eyledi ol ki cünûnun şâyî'
Olmaz aña nasîhat mâni'*

*Baglananlar resen-i zülfe şehâ
Tîg-i pend ile kesilmez kat'â*

*Yakacak nâr-ı mahabbet câmi
Çeşme-i pend sovutmaz anı (551-554)*

2.6. Tevekkül

Her ne olursa olsun Allah'a sığınmak, ona itimad etmek anlamına gelen tevekkülü elden bırakmamak gerekir. Çünkü takdir Huda'nındır.

*Yeme gam irse saña derd-i elîm
Kıl tevekkül yûri Allâh Kerîm*

*Başuña gelse kazâdan bir hâl
Gam yime def' ider anı Müte'âl*

*Bâr-ı hicrâna tahammül eyle
Muttasıl Hakka tevekkül eyle (1534-1536)*

2.7. Vahdet

Allah'a yakın olmak isteyen elif gibi vahdet ehli olmalıdır.

*Vahdet ehli ol elif gibi hemîn
Olasın tâ ki ol Allâha yakîn (32)*

*Kîşi mahbûb ile hem-reng gerek
'Âşk-ı mahbûbda bî-neng gerek (881)*

2.8. Zora Katlanma

Aşk tarikinde çekilecek her türlü sıkıntı âşık için gam değildir. Çünkü Hak yolunun yolcularının bu yolda gam çekmeleri olağandır.

*Ger tarîkimde çekersem nola gam
Yolcular yolda çeker dürlü elem (414)*

3. Ahlakî Unsurlar

3.1. Ayıpları Görmemek (Kusur Kapatmak)

Dünyada üzerinde insanoğlunda olması gereken hünerlerden birisi de kimsenin aybına nazar kılmamaktır. Toplumda örnek davranışlardan olan kusur görmemek ve ayıpları örtmek ancak er kişinin işidir. Kılık kıyafetin bedendeki ayıpları örtmesi gibi biz de başkalarının ayıplarını örtmeye çalışmalıyız. İnsan olana yakışan da budur. Başkalarının kusurunu araştırmaktan ziyade kendi kusurlarımızı görmeli ve ibret almalıyız.

*Bu cihân içre budur erde hüner
Kimsenüñ 'aybına kılmaya nazar*

*Nokta-i setr ile 'aybı kıla gayb
Ola dâmen gibi hem sâtir-i 'ayb*

*Olmaya 'ayb açıcı bâdâsâ
Kendü 'aybuñ göre vü 'ibret ala (704-706)*

3.2. Fesathlık

Kişi gönlünü fesathlıktan uzak tutmalı ve fesatların boş inançlarıyla amel etmemelidir.

*Râh-ı efsâda sakın gitme göñül
Zu'm-ı fâsidle 'amel itme göñül (1291)*

3.3. İnat

İnat etmeyi alışkanlık haline getirenlere bir öğüt vermek isteyen şair, bir şeyde ayak diremenin bireyin zahmet çekmesine sebep olacağını söyler. İnatçılığı insanda olmaması gereken olumsuz davranışlardan sayar.

*Pend işit olma 'inâda mu'tâd
Dâl olur 'ayn-ı 'inâyâ çü 'inâd (955)*

3.4. Riyâ

İkiyüzlülük yapanları hırka giymiş bir kaplumbağaya benzeten şair, onların içleri ve dışlarının bir olmadığını söyleyerek bizi uyarır. Ehl-i riyâyı ehl-i hata olarak gören şair, onlardan mümkün olduğu kadar sakınmamız gerektiği öğüdünü verir.

*Bulnur şimdi nice ehl-i riyâ
Hırka giymiş nite kim kaplubaga*

*Emrini tutmaz olur Mevlânuñ
Zâhiri bâtınına uymaz anuñ*

*İhtirâz eyle hatâ ehlinden
Nefret it cümle riyâ ehlinden (1603-1605)*

3.5. Vefâ

Dost denilen her insanda bulunması gereken bir incelik olan vefa için Ziyâ'î şöyle der: “Vefasızlık eden insan değildir.” Arkadaş ya da dost olan gerçekten canciğer olmalı, insanın zor zamanlarında yanında bulunmalıdır.

*Didi kim böyle vefâsuzluk iden
Fi'l-hakîka o ne merd oldı ne zen*

*Ol ki hem-dem kişiye hem-dem ola
Böyle demlerde gerek mahrem ola (1254, 1255)*

4. Sosyal Unsurlar

4.1. Atasözleri ve Özlü Sözler

4.1.1. Âşık Bağdat İrak Olmaz

Aşk yoluna revan olan âşıklar bu uğurdaki zorluklara özveriyle katlanır ve şikâyet eylemez. Bu yüzden “Âşık Bağdat irak olmaz.”

*İdelüm Rûma geçüp seyr-i bilâd
‘Âşık çün irag olmaz Bagdâd (416)*

4.1.2. Ateş ile Su İmtizac Eylemez

Su ile ateş aynı yerde bulunmaz.

*Allah Allah ne temâşâdur bu
İmtizâc eyleye âteş dahı su (474)*

4.1.3. Âşık ‘Ârdan ‘Ârî Olur

Aşk ikliminin sürmesi aşığın utanmasının gözünü kör eyler. İnsan nev’i buna fikren inanmıştır. Çünkü âşık olan ar gözetmez. Ar u namı kırmak âşıklık şartlarındandır ve âşık olan ardan kendini soyutlamıştır. Şair; bu ifadeleriyle büyükmekten ve kendini göstermekten uzak yaşayan, kendini herkesten aşağı, herkesi de kendinden üstün gören, halktan hiçbir şekilde ayrılmayan, halkın kınama ve ayıplamalara aldırış etmeyen melamileri hatırlatmaktadır.

*Kuhl-ı iklim-i mahabbet dirler
‘Ayn-ı ‘ârın kişün kûr eyler*

*Müttefikdür buña nev’-i insân
‘Ârdan ‘ârî olur ‘âşık olan (517, 518)*

4.1.4. Aşk Millet Tanımaz

Âşık olan millet(din) farkı gözetmez.

*Hıdmetün cânuma minnet cânâ
‘Âşık olana ne millet cânâ*

*‘Âşık oldu melâlet millet
Hastañam itmez in aslâ ‘illet (884, 885)*

4.1.5. Bitmez İş Olmaz:

Başlanan her iş mutlaka son bulur.

*Zâyi’ olmaz saçılan tuhm-ı ricâ
Hâsılı bitmez iş olmaz aslâ (1295)*

4.1.6. Çeken Bilir:

Her ne kadar kendimizi karşımızdaki insanın yerine koyarak onu anlamaya çalışsak da herkes çektiğini bilir. Yaşanılan şeyin ne bela olduğu dert başa gelmeden anlaşılmaz.

*Bir belâdur ki çeken anı bilür
Sanma her câhil noksânı bilür (583)*

*Uyur uyanuga yardım mı kılur
Şebden endûhumı bahtum ne bilür (637)*

4.1.7. Davul Bile Dengi Dengine Vurur

Şeyhi hor, kendini üstün gören Hristiyan kızı bize tıpkı bu atasözünü anımsatır.

*Tâcdâr ile bir olmaz tâcir
Şehr-yâr ile degül şehrî bir*

*Serçe sîmurga mümâsil mi olur
Sırça billûra mu'âdil mi olur*

*Şîr ile hiç seg olur mı yeksân
Pîr ile bir mi olur tâze civân (868-870)*

4.1.8. Gün Gicelidir

Her gündüzün bir gecesi, her aydınlığın bir karanlığı vardır. Bazı şeyler için acele etmek, fırsatı vaktinde değerlendirmek gerekir.

*Gerçi kim gün gicelüdür dirler
Günli olmazsa gicem âh eger (619)*

4.1.9. İt Olan Yere Melek Girmez

Hız. Ebu Hureyre (radiyallahu anh anlatıyor: “Resulullah (aleyhissalatu vesselam) buyurdular ki: “Bana Cibril (aleyhisselem) geldi ve: “Dün sana gelmiştim (ama yanına girmedim).” Girmeyişimin sebebi de üzerinde timsaller bulunan perde bezi idi. Orada bir de köpek vardı, kapının üzerinde de insan resimleri bulunuyordu. Timsallerin başlarının koparılmasını emret ki ağaç şekline dönsün. Örtüden ayak altına atılacak iki minder yapılmasını, köpeğin de dışarı çıkarılmasını söyle! Bu söylenenler yapıldı.” Kütüb-i Sitte’de yer alan bu hadis-i şerife göre peygamber efendimiz köpek giren eve melek girmez buyurmuşlardır.

*Nola bakmasa o merd-i sefere
Çün melek varmaz it olduğu yire (737)*

4.1.10. İt Ürür Kervan Yürür

Kötüler engellemeye çalışsa da kervan yerine ulaşır.

*İşiden agladuğun güler idi
Kârvân geçdi it ürür dir idi (745)*

⁵ (Müslim, Libâs 102 (2112); Ebü Dâvud, Libâs 48, (4158); Tirmizî, Edeb 44, (2807); Nesâî, Zînet 113, (8, 216). Bu rivayet Ebü Dâvud ve Tirmizî’nin metnine mutabıktır.)

4.2. Cehalet

Şair, ehl-i hüner sahiplerine gamdan kurtuluşun olmadığı bir zamanda yaşamaktadır. Cahiller karaağaç gibi serkeş dolaşırken, hüner sahipleri gölge gibi ayaklar altındadır. Alçak kimseler, başı yükseklerde dolaşırken, iyilik sahipleri değerini yitirmiştir. Cahiller mest ü mağrur yürürken, kâmiller mey gibi ayakta kalmıştır. “Kafesteki bülbülün feryadı, hür olarak dolaşan kargayı hiç ağlatır mı?” diyen şair; bülbülün payına esaretin, karganın payına özgürlüğün düşmesine vesile olan zamaneye hiçbir şeyin tesir etmediğini söyler. Cahiller rif’atte, kâmiller zillettedir. İlme değer verilmez, cahillik rağbet görür. Marifet bağının yerinde cehalet dikenini biter. Kâmiller maskara edilir, öğütleri rağbet görmez. Tüm bu fenalıkları gören şair, insanları şöyle uyarır:

*Gâlibâ mûzîdür ekser cehele
Hazer itmek görinür yegce hele*

*Hazer it kim yüzüne câhil olan
Yapışur at siñegi gibi hemân (256, 257)*

4.3. Doğruluk

Şair, “Elem, boyunu lam harfi gibi iki kat etmesini istemiyorsan daima elif harfi gibi doğru ol.” demektedir.

*Togruluk eyle elif gibi müdâm
İtmeye tâ ki elem kaddüni lâm (33)*

4.4. Dostluk

Mesnevideki didaktik unsurların bir diğeri de dostluk bahsinde olandır. Mesnevide dostluk timsali olan “hakikatli mürid ya da mürid-i merd” olarak geçen gerçek dost, şeyhinin ahvaline hep ağlaması, onun derdini kendine dert edinmesi, şeyhe acıması, onun derdiyle gamlı olması gibi özelliklerle dikkatimizi çeker.

*Bir hakikatli müridi var idi
Şeyhün ahvâline hep aglar idi*

*Şeyhi acırdı o yâr-ı şîrîn
Derd-i şeyh ile yürürdi gamgîn (1187, 1188)*

Şairin dostluk hakkındaki düşünceleri şöyledir:

İnsafsızdan adama dost olmaz. Dost, başa bela geldiğinde dostu için başını ortaya koyan, ona el uzatandır. Dostluk, iki eli taş altında kalan dostu yardım elini uzatıp çaresizlikten kurtarmanın adıdır. Sadece yiyip içerken ya da gezerken dostluk edenler fırsat düşmanıdır. Onları dost saymamak gerekir. Böyle kişiler maalesef ki cihanda çoktur ve başımıza bir bela geldiğinde hemen ortadan kayboluverirler. Gerçek dost, sen ceng ü cidâl ederken meydana başını gürz gibi koyup canı gönülden savaşın içine kendini atan ya da kişiye düşmandan gelen oklara karşı kendini siper edendir. Güç, kuvvet ve parlaklık bakımından kılıca benzetilen gerçek dost, kişiden güç ve kuvvetini esirgemez ve dostu için çalışmaktan sakınmaz.

*Dost oldur gelicek başa belâ
Başın ortaya koya destün ala*

*Çün taş altında kala iki elüñ
Dest-gîr ola ala iki elüñ (1227, 1228)*

*Yâr odur çün idesin ceng ü cidâl
Koya meydâna başın gürz-misâl*

*Dost oldur urıcak düşmen tîr
Siper ola saña ol merd-i dilîr*

*Dost oldur olıcak ceng ü cidâl
Çıka keskinlik ide tîg-misâl*

*Yâr odur olmaya makdûrı dirîg
Senüñ için çalışa nite ki tîg (1233-1236)*

4.5. Mehr

Evlenirken erkek tarafından kadına verilen nikâh bedeli olarak bilinen mehr, dinî bir hadisedir. Mesnevide bu hadiseye yer verilmiş ve içtiği içkiden sonra Hristiyan kızının tüm isteklerini yerine getiren şeyhin vuslat istemesi üzerine kız, sarı suratı ve göz yaşlarından başka bir şeyi olmayan şeyhten mehr olarak altın ve gümüş talep etmiştir.

*Virmeyen mehr uramaz mihrüme dest
Vashuma lâyük olur mı her mest*

*Rûy-ı zerdüñle yaşuñdan gayrı
Sende yok sîm ü zer umma hayrı*

*Böyledür böyle ezelden 'âdet
Sîm ü zer olmasa olmaz vuslat (1074-1076)*

4.6. Meslek Sahibi Olmanın Önemi

Sağ gözün sol göze muhtaç olmamasını istemeyen şair, yokluk çekip aç kalmak istemez. Parası olmadığı için ticaret yapamayan Ziyâ'î, hiçbir sanatının (meslek) olmamasından şikâyetçidir. Hiç olmazsa demircilik ya da dericiliği kendime meslek olarak seçseydim, diye hayıflanır. Meslek sahibi olmamanın insanoğlu için yüz karası olduğunu vurgular. Hatta mizahi bir anlatımla “Mademki bu yüz karasıyla dolaşıyorum, bari boyacı olsam.” diye de eklemeyi unutmaz.

*Killet ile kuluñı eyleme ac
Sag gözi sol göze itme muhtâc (124)*

*Yok nukûdum ki ticâret ideyin
San'atum yok nice san'at ideyin*

*Bâri haddâd ya debbâg olsam
Yüz karasıyla ya sabbâg olsam (173, 174)*

Aylak aylak dolaşmayı bir bela olarak değerlendiren Ziyâ'î, bu belanın büyüklüğüne de işaret ederek, dünyada kendisine bir ekmek kapısı bulamadığı için üzgündür. Bu hâl ile kendisini kasavet, mihnet, meşakkat ve gam sardığını söyleyen Ziyâ'î işsiz bir bireyin yaşadığı psikolojik hâli realist bir çerçeveye

aktarmaktadır. Ne yapacağını, nereye gideceğini, kime şikâyet edeceğini bilemeyen şairin bu ruh hâli insanoğlunun hayattayken bir meslek sahibi olmasının ne kadar önemli olduğunun güzel bir örneğidir.

*Yâ İlâhî ne belâdur bu belâ
Feth-i bâb olmadı dünyâda baña*

*N'ideyin kande varayın gideyin
Tâli'ümden kime şekvâ ideyin*

*Bu kasâvetde bu mihnetde iken
Bu meşakkatde bu zahmetde iken (175-177)*

4.7. Öğüt Tutma

İslam dünyasında nasihat sözcüğünün bu kadar önemli olmasında “Din nasihattir.” hadisinin tesiri büyüktür. Toplumumuzda nasihat etmeye büyük önem verilmiş, toplumda ahlaklı, düzgün, ideal insan yetiştirmede nasihatın her zaman çok önemli bir yeri olmuştur.

Heva ve heveslerine uyanları nasihat sükûna erdiremez. Çünkü kendi havasında olan çocuğa babanın nasihatleri tesir etmez. Bütün bunlardan sonra Ziyâî heva ve heveslerine uyup sonunu düşünmeyenlere de bir uyarı yapar. Nasihat tutmamanın sonu felakettir. Şair, felaket köyünde mesken tutanların vaizin meclisine varamayacağı telkininde bulunur. Akıllı ve bilgili olmak istiyorsan akıllıca söylenen sözleri dinle, diye de ekler.

*Anı kim eyledi tahrîk hevâ
Pend teskîn idemez anı şehâ*

*Yürise kendü hevâsında püser
Aña te'sîr idemez pend-i peder*

*Eyleyen bâd-ı hevâ ile şitâb
Pendi tutmaz sonı ammâ ki harâb*

*Kûy-ı nekbetde tutanlar me'vâ
Meclis-i vâ'ize varmaz aslâ (555-558)*

*'Âkilâne sözi gûş eyle dilâ
Olasın 'âkil u merd-i dâna (1293)*

4.8. Şikâyet

Mesnevinin “Zamân-ı bî-amân ve rûzgâr-ı nâ-hemvârdan şikâyetdür.” başlığı altında şair, fazla şikâyet etmenin zararlı olacağını söyler. Çünkü fazla şikâyet insanı maksadından eder.

*Sanma şimdi ki şikâyet demidür
Kıssa-i 'aşkı hikâyet demidür*

*Mesnevî bahrine gel cûş eyle
Mülhem-i gayb ne dir gûş eyle*

*Yohsa bu resme şikâyet sühani
Râh-ı maksaddan ider dūr seni (287-289)*

Sonuç

Ziyâî XVI. yüzyılda yaşamış Mostarlı bir divan şairidir. Eserlerine bakıldığında hayatını sıkıntılarla geçirdiği söylenebilir. Şair, özellikle divanındaki Rumeli söyleyişleriyle, atasözü ve deyimlere bolca yer vermesiyle, halkın yaşayışını şiirlerine yansıtmalarıyla, şiirlerinde rintlilik, kalenderilik ve Hristiyan kültürüne dair unsurları işlemesiyle dikkati çeker. Ziyâî İslam ve tasavvuf felsefesiyle yazılmış pek çok eserde mazmun olarak kullanılan Şeyh-i San'ân hikayesini mesnevi nazım şekliyle kaleme almıştır. Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan Şeyh-i San'ân hikâyesinin dinî- tasavvufi bir nitelik taşımasının yanında muhtevasında bulunan didaktik unsurlar bakımından da dikkatleri çektiği görülmektedir. Genel itibarıyla vahdet yolunda çekilen her türlü sıkıntıyı, sembolik olarak dile getiren bu hikâyede dinî, tasavvufî, ahlakî ve sosyal pek çok öğüde rastlamak mümkündür. Dört ana bölümden oluşan bu makalede “*Dinî Unsurlar*” bölümünde “Allah, Ahiret, Besmele, Din, Dua, Ecel, Hz. Muhammed, İbadet, İçkinin Zararları, İman, Kaza, Kâbe, Ömür, Rüya, Tevbe”; “*Tasavvufî Unsurlar*” bölümünde “Aşk, Dünyanın Faniliği, Gönül Güzelliği, Nefsi Öldürmek, Öğüt, Tevekkül, Vahdet, Zora Katlanma”; “*Ahlakî Unsurlar*” bölümünde “Ayıpları Görmemek, Fesatlık, İnat, Riya, Vefa”; “*Sosyal Unsurlar*” bölümünde “Atasözleri ve Özlü Sözler, Cehalet, Doğruluk, Dostluk, Mehr, Meslek Sahibi Olmanın Önemi, Öğüt Tutma, Şikâyet” alt başlıkları yer almaktadır. “Aşk nasihatten üstündür.” diyerek eserinin ana konusunun aşk olduğunu vurgulayan Ziyâî eserinin ana konusu olan aşkın içine öğütlerini serpiştirir. Örneğin, içki tüm kötülüklerin anasıdır ve insanoğlunda sel ya da depresyon felaketi gibi etki yaratır. Şirret bir haramzadedir ve haramzadelerle muhatap olanın sonu felaket olur. Şeytan idararına benzer, kişiye saygınlığını yitirtir. İnsanda din, iman, akıl, amel, zühd ve vekâr adına ne varsa yakıp yıkar. Tevazu sahibi olmak, dünyaya meyl etmemek, onun süsü ve gösterişine aldanmamak, iki kapılı bir han olarak değerlendirilen dünyada bir yolcu olduğunu unutmamak, gönül güzelliği taşımak, bir domuz olarak nitelendirilen nefsimizi öldürmeye çalışarak tüm kötülüklerden arınmak, doğru olmak, ayıpları görmemek ve gördüğümüz ayıpları örtmek, kendi kusurumuzu görerek ibret almak, vefalı olmak, eli ekmek tutmak vb. hususunda verilen mesajlar geçmişte olduğu gibi bugün ve gelecekte de insanoğlunun yolunu aydınlatacak birer uyarı mahiyetinde önemini korumaya, bireyin ve toplumun eğitiminde önemli bir rol almaya devam edecektir.

Kaynakça

- Âşık Paşa. (1988). *Garipnâme* (Haz. Bedri Noyan). İstanbul: Ardic.
- Beydaba. (2007). *Kelile ve Dimne*, İstanbul: Elips Kitap.
- Canım, R. (1988). *Pendnâmeler ve Türk Edebiyatında Benzer Nitelikli Öğüt Kitapları*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, s. 153-159.
- Feridüddin Attar. (2006). *Mantıku't-Tayr* (Haz. Mustafa Çiçekler), İstanbul: Kaknüs.
- Feridüddin Attar. (2014). *Pendname* (Haz. M. Nuri Gençosman), İstanbul: Ataç.
- Gürgendereli, M. (2002). *Hasan Ziyâî, Hayatı, Eserleri, Sanatı ve Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Kiremitçi, F. (2015). *Klasik Türk Edebiyatında Öğretici Eserler: Tanım, Tasnif, Örnek Metin*, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 54, s. 314-315. Erzurum.
- Kocasavaş, Y. (2006). *Kutadgu Bilig'de Eğitim Öğretim Anlayışı*, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı 2, 53-66.
- Mengi, M. (1987). *Divan Şiirinde Hikemi Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Mostarlı Ziyâî. (2007). *Şeyh-i San'ân Mesnevisi*, (Haz. Müberra Gürgendereli). İstanbul: Kitabevi.
- Sünbülzade Vehbi. (2004). *Lutfiyye*, (Haz. Süreyya Beyzadeoğlu). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

- Toska, Z. (1989). *Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesûd Çevirisi*. (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi.
- Ünver, İ. (1986). *Mesnevi*, Türk Dili Divan Şiiri Özel Sayısı. 430-463. Ankara.
- Yılmaz, K. (2010). *Konevî'de Rüya Anlayışı*. I. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri. s. 238 Mebkam.
- Yavuz , K. (2017). *Gülşehri'nin Mantıku't-tayrı (Gülşen-nâme)*. www.kulturturizm.gov. tr. E-kitap Kültür Eserleri, (E.T. 10.10.2017).
- Yusuf Nâbî. (2005). *Hayriyye* (Hazırlayan: İskender PALA). İstanbul: Kapı.